

Portret van Johan
van Oldenbarnevelt
geschilderd door
Michiel Jansz van
Mierevelt, ca. 1590-
1624. Rijksmuseum
Amsterdam.

Van Oldenbarnevelt

De mythe van de vermoorde onschuld

Laatste woorden kunnen een diepe indruk maken. Zo ook die van een voorname oude man die op een mooie lentedag de treden van het schavot beklimt. De beul wacht hem op. De veroordeelde neemt vervolgens de tijd om zich tot het publiek te richten: 'Mannen, geloof niet dat ik een landverrader ben. Ik heb altijd oprecht en vroom gehandeld, als een goed patriot, en zo zal ik ook sterven.'

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Johan van Oldenbarnevelt wordt onthoofd (1619)*.

Om het de beul makkelijker te maken ontbloot knecht Jan Francken de hals van zijn meester. En terwijl de grijsaard zijn handen opheft tot zijn hemelse Vader, maakt een slag van het zwaard een einde aan zijn leven. Het hoofd valt op het zand. Bloed spuit uit zijn romp. Het is 13 mei 1619. Van Oldenbarnevelt – eenenzeventig jaar – is onthoofd.

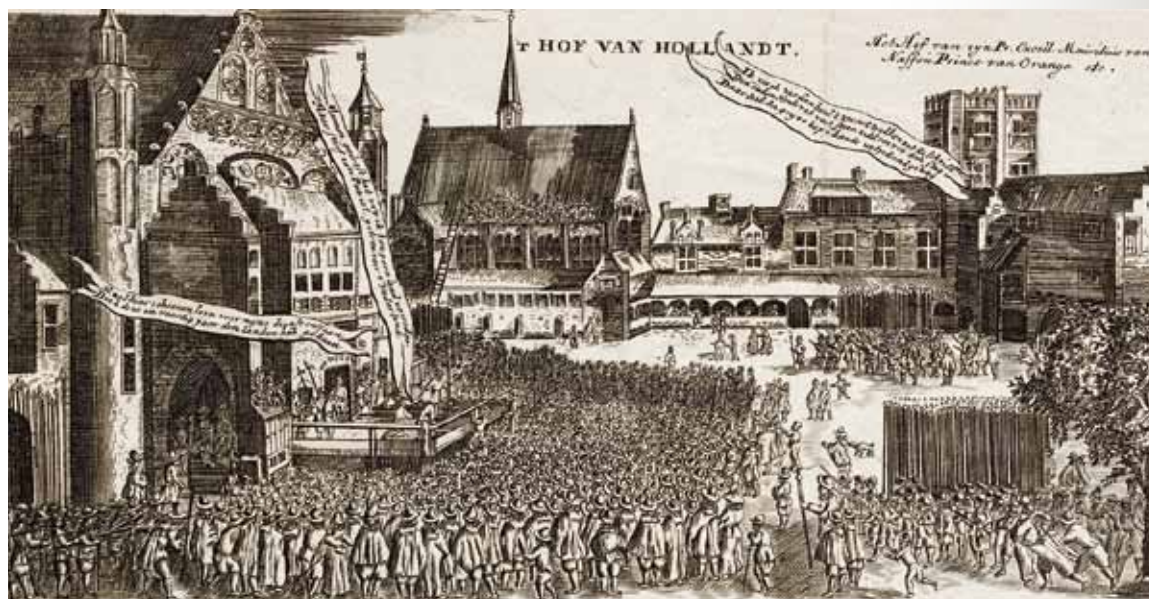
'Is dit nu mijn loon voor drieënveertig jaar trouwe dienst aan het land?' vroeg Van Oldenbarnevelt toen hij het vonnis van zijn rechters had aangehoord. Hij had het land groot gemaakt. Sinds 1586 had Van Oldenbarnevelt na de dood van Willem van Oranje in de functie van landsadvocaat leidinggegeven aan de nog jonge Republiek. Met zijn niet aflatende ijver had hij ervoor gezorgd dat er in een cruciale fase van de strijd tegen Spanje eenheid was in het land, dat de legers betaald konden worden en er steun was van belangrijke bondgenoten. De belangrijkste leidsman van Holland had natuurlijk nooit voorzien dat hij zou struikelen over een theologische controverse over de predestinatie. Een professorenruzie die begon aan de Leidse universiteit breidde zich als een olievlek uit over de kerk en over het land. In liederen, schotschriften, preken en pamfletten werd de strijd gevoerd. Van Oldenbarnevelts optreden tijdens de bestandstwisten zou hem uiteindelijk fataal worden.

Om de ondergang van de landsadvocaat te kunnen begrijpen moeten we onze blik dus richten op een kerkstrijd. Waar ging de ruzie over? Waarom raakte het land zo verdeeld?

Arminius versus Gomarus

De Amsterdamse predikant Jacobus Arminius werd in 1603 hoogleraar aan de pas opgerichte universiteit te Leiden. Daar kwam hij al snel in conflict met zijn collega Franciscus Gomarus. Het conflict spitste zich toe op de predestinatieleer. Luther en Calvijn hadden in navolging van kerkvader Augustinus geleerd dat een mens zijn zaligheid niet op eigen kracht kan bereiken door een vroom leven te leiden. Alleen de mensen die door Gods genade het geloof in Christus geschonken is, worden gered. God heeft van tevoren besloten een deel van de mensen te redden uit hun zondige staat en een deel van de mensen te verwerpen op grond van hun zonde. Deze beslissing van God wordt ook wel predestinatie genoemd en Calvijn en zijn volgelingen geloofden dus in een dubbele predestinatie, omdat niet alleen de verkiezing maar ook de verwerping onderdeel is van Gods beslissing. Arminius had niet zozeer moeite met het eerste maar wel met het tweede deel van de predestinatiedachte, de verwerping. Als de verwerping van de mensen van tevoren al besloten is door God, leidt dat ertoe dat God de oorzaak is van de zonde, aangezien de zondigheid van de mensen noodzakelijk voortkomt uit de verwerping. Arminius en na hem de arminianen vonden dit godslasterlijk. Vandaar dat hij van mening was dat mensen de vrijheid hadden het geloof en de genade die God aanbood af te wijzen. Ongeloof werd op die manier de schuld van de mensen zelf. Volgens Gomarus en zijn aanhangers raakten deze opvattingen het hart van de gereformeerde theologie. Voor hen stond het principe van het *sola gratia* op het spel. Als de mens de genade af kan wijzen, dan doen de arminianen de deur een heel ►

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Een prent van de executie van Van Oldenbarnevelt op het Binnenhof in Den Haag. Gemaakt door Jan Luycken, ca 1619. Amsterdams Museum.

Portret van Jacobus Arminius, geschilderd door Hieronymus van der Meij in de achttiende eeuw. Gebaseerd op een portret gemaakt door Michiel Jansz van Mierevelt, ca. 1687-1761. Universiteit Leiden.

klein beetje open voor de vrije wil en dit was volgens gomaristen onverenigbaar met het idee dat mensen alleen door de genade van God worden gered. Vandaar dat Gomarus tegenover de Staten van Holland, die bemiddelden in het conflict, in 1608 verklaarde dat hij met Arminius' opvatting over de predestinatie niet voor Gods rechterstoel wilde verschijnen.

Verscheurde kerk

Arminius stierf in 1609 en zou dus niet meer meemaken hoe zijn theologie de kerk verscheurde en het land op de rand van een burgeroorlog zou brengen. De hofpredikant Uytenbogaert ontwikkelde zich tot voorman van de arminianen. Om een doorbraak te forceren in het conflict vroeg Van Oldenbarnevelt Uytenbogaert om de arminiaanse opvattingen in een verzoekschrift weer te geven. Dit deed hij in een *remonstrantie* die in 1610 werd ingediend bij de Staten van Holland. Sindsdien worden de arminianen ook wel remonstranten genoemd. Van Oldenbarnevelt was ook inhoudelijk betrokken bij de opstelling van dit geschrift, waarin niet alleen de arminiaanse theologie werd samengevat, maar ook werd gepleit voor herziening van de door de gereformeerde kerk al aangenomen geloofsbelijdenissen. Tevens werd opgekomen voor het gezag van de staat over de kerk. Hun tegenstanders reageerden op deze remonstrantie met een *contraremonstrantie*, vandaar de benaming contraremonstranten. In de contraremonstrantie veroordeelden zij de remonstrantse opvattingen en stelden zij dat de geloofsbelijdenissen niet hoefden te worden herzien en dat alleen kerkelijke vergaderingen zeggenschap hadden over de leer van de gereformeerde kerk en niet de overheid. Als de gewone kerkelijke procedures waren gevolgd, dan hadden de remonstranten geen schijn van kans

gehad. In de meeste provincies van de Republiek kwam het remonstrantisme namelijk niet van de grond. De contraremonstranten waren overal in de meerderheid. Had de kerk het voor het zeggen gehad, dan zou een nationale synode de remonstrantse opvattingen hebben veroordeeld. De remonstranten wisten dat zelf ook wel. Daarom riepen zij de hulp van de Staten van Holland in, de machtigste provincie van de Republiek. Het kerkelijke conflict kreeg daarmee een politieke dimensie.

Achteraf kunnen we vaststellen dat de twisten tussen remonstranten en contraremonstranten uit de hand zijn gelopen, omdat Van Oldenbarnevelt en zijn politieke medestanders zich ermee gingen bemoeien. Zij pleitten voor tolerantie voor alles wat niet de kern van het geloof raakte. Dat betekende wel dat de overheid meende te kunnen bepalen wat de kerk diende te geloven om de hemelse zaligheid te bereiken. Op initiatief van Van Oldenbarnevelt stelde de briljante pensionaris van Rotterdam, Hugo de Groot, de *Resolutie tot vrede van de kerken* op, die in 1614 door de Staten van Holland werd aangenomen. Daarin werd opgeroepen tot verdraagzaamheid op basis van het onderscheid tussen leerstukken die de kern van het geloof raakten en leerstukken die niet-essentieel waren. Ook stelde het dat de overheid gezag had over de kerk. De overheid behield zich dus het recht voor te bepalen of de remonstrantse opvattingen tot de kern van het geloof behoorden of niet.

Escalatie

De Staten van Holland stelden zich onder leiding van Van Oldenbarnevelt niet op als een neutrale arbiter die probeerde te bemiddelen in een kerkelijk conflict, maar ontpopten zich als de machtige stoottroepen van de remonstranten die het contraremonstrantse verzet probeerden te breken. De contraremonstranten moesten worden verslagen om de gereformeerde kerk op een nieuwe leest te schoeien zodat theologische twisten voortaan tot een minimum beperkt zouden worden. Aldus werd de staatsmacht ingezet om de gereformeerde kerk om te buigen in remonstrantse zin. Overal waar het arminianisme de overhand had, dwongen de stedelijke overheden, gesteund door Van Oldenbarnevelt, met harde hand de contraremonstranten zich te conformeren aan het door de overheid opgelegde beleid. Contraremonstrantse predikanten van hun kant konden het niet verteren dat de overheid voorschreef wat zij dienden te geloven en hoe zij dienden te preken. Waarom zouden zij de ketterij, deze gruwelijke zonde, in hun midden moeten dulden? Daarom scheidden vele contraremonstranten zich af en gingen eigen kerkdiensten beleggen en eigen kerkelijke vergaderingen. Naar verloop van tijd was de scheuring in de gereformeerde kerk compleet, vooral in de provincie Holland. In veel steden ging dit gepaard met opstootjes en verstoringen van de orde. Voor Van Oldenbarnevelt was het echter

onbestaanbaar dat het wettig overheidsgezag werd aangetast. Toen uiteindelijk stadhouder Maurits zich met zijn demonstratieve kerkgang bij de contraremonstranten in het conflict mengde, besloot Van Oldenbarnevelt in 1617 een resolutie aan te nemen die de geschiedenisboekjes inging als de *Scherpe Resolutie*.

‘De Staten van Holland stelden zich niet op als een neutrale arbiter, maar ontpopten zich als de machtige stoottroepen van de remonstranten’

Van Oldenbarnevelt koos daarmee voor de autoritaire oplossing. Het omvatte enkele bepalingen die tot doel hadden de stadsbesturen tegen oproer te beschermen en eenheid af te dwingen. Voor handhaving van de orde werden waardgelders, speciale huurtroepen met een bijzondere eed, aangesteld. En gewone soldaten werd opgedragen de Provinciale Staten te gehoorzamen en niet de bevelen van de stadhouder. Bovendien werd de provinciale soevereiniteit tot een onaantastbaar leerstuk verheven, zelfs als dat de eenheid van de Republiek in gevaar zou brengen. De andere provincies waren namelijk al lang voorstander van een nationale synode. Maar Holland bleef hardnekkig tegenstribbelen. De unie dreigde uit elkaar te vallen. Het antwoord van ►

De uittocht van remonstrantse theologen uit Den Haag, op 6 juli 1619. De prent wordt begeleid door een dialoog in dichtvorm met de namen van de vooraanstaande remonstranten die vertrokken.

Maurits liet niet lang op zich wachten. Hij maakte in 1617 en 1618 met zijn leger een toer door de Republiek, zette remonstrantse stadsbesturen af en stelde contraremonstrantse aan. Van Oldenbarnevelt werd langzamerhand in een hoek gedreven. In augustus 1618 werd hij gearresteerd. Een jaar later volgde zijn executie.

Katholiek complot

In het verleden is er wel op gewezen dat Maurits' greep naar de macht te begrijpen valt vanuit de politieke ambities van de prins. In zijn gevangenschap dacht Van Oldenbarnevelt er ook zo over. Hij was ervan overtuigd dat Maurits zelf naar de soevereiniteit zou hebben gestreefd. Toch overtuigt deze visie niet. De stadhouder heeft na de dood van Van Oldenbarnevelt geen poging gedaan de

protestantisme – kwam tot dezelfde overtuiging en steunde Maurits. De koning greep meerdere malen in het conflict in omdat hij vermoedde dat Van Oldenbarnevelt en de remonstranten een vijfde colonne vormden die zich ten doel hadden gesteld het gezag van de katholieke Spanjaarden in de Republiek te herstellen. Op die manier viel ook te verklaren waarom Van Oldenbarnevelt vast bleef houden aan het bondgenootschap met het katholieke Frankrijk, zelfs toen het van de Republiek soldaten vroeg om een protestantse opstand neer te slaan. En zo werd ook begrijpelijk waarom Van Oldenbarnevelt in 1609 een wapenstilstand had willen sluiten met de katholieke Spanjaarden. Dat Van Oldenbarnevelt uiteindelijk beschuldigd werd van landverraad moet in het licht van dit complotdenken worden gezien. Van Oldenbarnevelts executie was onnodig en had voorkomen kunnen worden indien Maurits de landsadvocaat gratie had verleend. Maar omdat de beklagde en zijn familie weigerden een gratieverzoek in te dienen werd het vonnis voltrokken. Van Oldenbarnevelt zag niet in wat hij verkeerd had gedaan. Tegen de predikanten die hem in zijn laatste uren bijstonden, vertelde hij dat hij niet begreep waarom hij de doodstraf kreeg. Joost van den Vondel wist het wel. Van Oldenbarnevelt was de vermoorde onschuld die te maken kreeg met de wraakzuchtige Maurits. En daarmee legde Vondel de basis voor de mythe van de onschuldige vader des vaderlands. Een mythe die tot op de dag van vandaag voortleeft. ■

'Maurits was ervan overtuigd geraakt dat Van Oldenbarnevelt de Republiek opzettelijk probeerde te verzwakken, zodat het land over kon worden gegeven aan de Spanjaarden'

soevereiniteit te verwerven, ook al had hij in het machtsvacuüm dat na 1618 ontstond, kunnen treden. Het is eerder verbazingwekkend hoe weinig Maurits na de val van de landsadvocaat de macht naar zich toe heeft getrokken.

Aannemelijker is het dat Maurits er langzaam van overtuigd was geraakt dat Van Oldenbarnevelt met zijn godsdienstpolitiek de Republiek opzettelijk probeerde te verzwakken, zodat het land over kon worden gegeven aan de Spanjaarden. Dan kon ook het katholicisme weer worden ingevoerd. Wij vinden een dergelijke gedachtegang nu volstrekt ongeloofwaardig. Maar dan vergeten we dat de godsdienstoorlogen in heel Europa tot een uiterst gespannen klimaat leidde waarin dergelijke complotten een vruchtbare bodem vonden. Niemand minder dan de Engelse koning Jacobus I – een amateurtheoloog die zich graag zag als paus van het Europese

Een spotprent waarbij de remonstrantenbeweging wordt afgebeeld als een vijfkoppig monster. Gebaseerd op het document *De vijf artikelen van de remonstranten* uit 1610. Maker onbekend, ca. 1618. Rijksmuseum Amsterdam.

Literatuur

William den Boer, *Duplex Amor Dei. Contextuele karakteristiek van de theologie van Jacobus Arminius (1559-1609)* (Apeldoorn 2008).

A.Th. van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Franeker 1998).

A.Th. van Deursen, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).

Thomas Rosenboom ed. *Het einde van Johan van Oldenbarnevelt (beschreven door zijn knecht Jan Francken)* (Amsterdam 2005).

Ben Knapen, *De man en zijn staat. Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619* (Amsterdam 2013).

Henk Nellen, *Hugo de Groot. Een leven in strijd om de vrede, 1583-1645* (Amsterdam 2007).